

KÉZFOGÁSOK

MIHAILO LALIĆ

A MÁSIK LÉLEK

Részlet a *Hadiszerecse* c. regényből

A felekezeti, politikai, csempész- vagy zsványvezető — a szószéki, couloirbeli vagy kecskeösvényi — egyben végső fokon egy és ugyanaz: igaz szót csak azokban a kivételes helyzetekben remélhet tőlük az ember, amikor már végképp nem hisznek nekik. A mi vezetőnk sem volt kivétel. Pantović, valahányszor pihenni vagy rágyújtani megálltak, kajánul buzdította az útitársakat: „Hát persze hogy lehet! Gyűjtsen csak rá, aki akar, én azt sose tiltom. Csupán annyit mondok: a gyufa lángja éjjel messzelátszik, Giljeva meg még előttünk van!” A hírhedt, a csapdákkal és jeltelen sírokkal teletűzdelt Giljeva hallatára egyszerűen lelohadt a dohányzók szenvedélye, és vele illant a fáradtság is. Már indultunk is tovább, gyorsítottunk is lépteinken, mintegy új erőre kapván. Ha leértünk egy-egy völgybe, mely jóval mélyebbnek tetszett a többinél, és megkérdeztük: „Átkeltünk-e már az átkozotton?” — kálauzunk eleresztette a füle mellett, vagy hogyha unta már a kérdezősködést, rosszkedvűen dűnnyögte: „Útba sem ejtettük.” — „Hát akkor hol vagyunk? — „Mit érdekel az téged? Csak nem akarsz felcsapni vezetőnek?... Ha eljutunk oda, ahova indultunk, Istennek köszönd, ha meg nem, akkor meg mit ér, ha tudod.”

Rggel aztán egy irdatlanul terpeszkedő hegységre mutatott a messzeségben: az ott Giljeva, amit egész éjjel emlegettünk. Csakugyan nem ejtettük útba, balra kerültük meg, de annak már jó ideje lehet, mert messziről bámul utánunk elmosódott körvonalalaival, őszi felhőkbe vesző ormával. Nem bolond ő — dicsekszik a kálauz —, hogy Giljeván át vonszoljon minket, mikor rövidebb utak is vannak! De hogyha veszélyre vágyódik valaki, a Pešteri mezőn is van ám puska meg puska. Akinek hősködéstől viszket a bőre: talán még bőven Giljevát előttünk... Hősiességünk ugyancsak lekókadtt, a bátorság ellillant a verejtékkel észrevétlenül, akár a férfiaság az izgalommal és idegességgel, vissza meg nehezen tér aztán, vagy vissza sem tér többé

— nyilván ez lehet a főbenjáró oka annak, hogy a munkára fogott rab-szolgák évszázadokon át tűrik a jármot mindazok mellett az elméletek és pártok mellett, amelyek pedig mind azon vannak, hogy fegyvert ragadtassanak velük. Szerények lettünk, csendesek és figyelmesek, különösen amióta, feljutván a szeles, nyílt fennsíkra, minden irányból lapályról leskelhet ránk a veszedelem. A terepet, ahol járunk, nyomok szelvedsík, szórványos, meg-megszakadó emberi nyomok, értelmetlen átjárók megannyi sejtetője, különben mindenütt füves. Fonyadt, megdőlt a szálas, a magamagát vető fű, az idők végezetéig uralkodó földtakaró. Ezen itt bizony hiábavaló lenne és az is maradna minden ágas-kodó emberi akarat; a kétségbeesés meg az úgynevezett hősiesség nemkülönben.

Emlékszem még valamilyen lápra is. Keskenyen csilllogtak a hold sütötte tócsák, hosszant, akárha kardok. Ez persze Rožnat költő barátom hasonlata volt, és azt is hozzátette, hogy ugyanígy fog heverni a fűben hamarosan az elhajított török kard is. Nem érte meg jóslata beteljesedését, de nekem, aki láttam, mi tűrés-tagadás, nem sok örömem volt benne: más erők és igazságtalanságok megfosztottak tőle... Némelyeket e Vapa és Moravica menti tájak közül újra láttam aztán mint a crnagorai Javorhadserég katonája, kilenc év múltán, amikor is 1915-ben az osztrákok nyomására visszavonulóban voltunk. Azt hiszem, azt a holdasan csilllogó lápot is felismertem, nyilván a Boroštica morotváii lehettek. Akkor is dermesztő volt az idő, késő őszi, hideg szél, kopaszodó bokrok, a kiéhezett, fáradt legénység meg rongyokban reményvesztetten vonult, mert kilátástalan volt a helyzet. Az a végestelen botorkálás a sötétségben, a szalmán töltött féléjszakák, hajnalonta az a fogvacogtató didergés, nap mint nap, induláskor pedig, mint érkezéskor is, csak a lödőzés, előlről, hátulról, végestelen-végig, amerre csak vonultunk, és akár viszonztuk a tüzet, elhárításképpen, akár nem, orvlövészek golyója fenyegetett szüntelenül: az ördög feltámasztotta a tízenkettőben letaposott török fegyvert... Azokban a napokban alakult ki bennem az a gondolat, hogy vannak elátkozott helyek, melyek vérszomjasan, ádázul ellenségesen viseltetnek velünk szemben. Jó ideig küzdöttem magamban ez ellen az előítélet ellen, de teljesen leküzdeni máig sem bírtam, habár tudom: nem a helyektől származnak a megpróbáltatások és szerencsétlenségek, hanem az emberektől, vállalkozásaiktól és eszközeiktől. Alkalmasint Borošticánál sebesült meg Petko Goričić bajtársunk, s hogy ne tudjuk kimenteni, sortüzet nyitott ránk: halljuk, mint kiáltozik az árokból: „Ne tegyétek ki értem az életeket, testvéreim, én már nem vagyok... Halálos golyó ért, nem élhetem túl, még hogyha nagybátyám volna is az isten!”... Vaso bátyja, Borko Goričić apja mégis felszökönt és eleredt érte, hogy kimentse; de bizony elesett, mielőtt még odaért volna. Petkót, amikor beesteledett, kihoztuk, hogy együtt temessük el, de élt még, és amilyen szívós volt, életben is maradt — hogy még több legyen a ricsaj és veszeke-dés a brazakok nemzetségében.

De még ennél is különösebb élmény az, hogy amikor először vitt a Sandžakon át az utam, mármint a Belgrádba szólító levél nyomán, én egész úton éreztem, mintha valami kifürkészhetetlen kapcsolat lett volna köztünk: Lasta él. Meg-megjelent lelki szemeim előtt, valahány-

szor elbóbiskoltam és felrettentem jártamban: láttam elgyötört, sovány arcát, várakozó tekintetét, amint lesi a pillanatot, hogy integethessen és szólíthasson, és voltak pillanatok, amikor úgy rémlett, hallom is fájdalomtól elváltozott hangjának egy-egy foszlányát. Még ma is hallom, hogyha eszembe jut — vagy talán épp azért idézem fel újra meg újra, hogy papírra rögzítsem ezeket az emlékfoszlányokat —, valame-lyest megannyi ajándékot tartogatnak számomra azok a pillanatok... Egyszóval: tudtam, hogy életben van, hogy túlélte... és ez kölcsön-zött nekem erőt, hogy folytassam, amikor Rožnat barátom már kidőlt, Ivanjicánál, és ott maradt, hogy kipihenje magát. Évek múltán is mind gyötört a kérdés: vajon azok a képek, azok a párbeszéd-töredékek, amelyek száz meg száz kilométernyi távolságon át fogantak akkor köztünk, csupán az én képzeletem szüleményei voltak-e, a vágyako-zásé, hogy viszontlássam, az erőfeszítésé, hogy becsapjam a fáradtsá-gomat, vagy csakugyan volt benne valami valóságos a kifürkészhetet-ten, a talán fel sem is ismerhető valóságból?... Nem dicsekedhetem azzal, hogy érdemleges választ nyerhettem erre a kérdésemre, pedig nem sajnáltam a kutatásra fordított fáradságot. Annak sem igen vettem hasznát, hogy volt egy időszak az életemben, amikor a spiritiszták és teozófusok meg Svedenborg olvasására adtam a fejemet, és voltak ismerőseim, akik azt hitték, végképp meg is feneklettem bennük. De dagályuk akkoriban már apadófélben volt: az éter, az ötödik elem kiment divatból még mielőtt átesett volna a tűzkeresztségen, aztán meg az én szeszélyes tapasztalataim is gyakran ellentétesek voltak az olva-sottakkal. Csupán egy példát említenék itt erre az ellentétre: közismert, hogy Kalyostro példája nyomán August Strindberg és mások a vizek felülete fölött lebegő fluidumot jó közegnek hitték a lelkek közti kap-csolatokra: nos, az én tapasztalatom ellentétes ezzel: valahányszor folyó vagy morotva menti nedves völgybe jutottam akkori utam során, a vétel mindig rosszabb lett, a kép behomálylott, a kapcsolat megsza-kadt, és csak akkor állt helyre ismét, amikor száraz, széljárta domb-tetőre értem... Így érkeztem meg aztán, kimerülten, elborultan, elva-dult borostával arcomon, felsebzett talppal, fájdalmaimban szenveleg-ve, megszállottan, mint aki olyasmit lát, amit rajta kívül senki más, szinte eszméletlenül — Belgrádba, ahol is egyszerűen összegubanco-lódott és megszűnt a kapcsolat, amely eladdig erőt adó vezetőm volt.

Nem is csoda, hogy megszűnt abban az örvénylő kutyaugatásban, az utcai lámpák és a dalénekesnők körül támadt kávéházi zűrök ellen-hatásában, s engem mégis rémület fogott el, hogy vége... Valahogyan aztán csak elvándorogtam a Paliluláig, el a kovácsolt vaskapuig is — lefüggönyözött ablakok, sehol derengő világosság, csak a nyírfák fehérlenek a kertben. Háromszor is elmentem a kapuig, amíg le mer-tem nyomni a kilincset: nyitva, mintha várnának, azért nem zárták be... Nem gyújtottam fel a villanyt, amint felértem a szobámba, azon-mód ruhástul hullottam ágyba, s megvártam, amíg hajnalodik; akkor kimentem a ház elé: meglesem Rózát, mindig ilyenkor indul bevásá-rolni. Vállamat öntudatlanul döntöttem egy gesztenyefa törzsének és azonmód állva el is bóbiskoltam. Kosaras, batyus parasztasszonyok halladnak el melletttem, lógatva viszik a piacra szánt baromfit, lábuk összekötve, nyakuk visszakunkorodva, csipog is némelyike, és gazdá-

jukkal együtt nézik a részegnek hitt támaszkodót, a fehérnép meggyorsítja lépteit, jobb, ha mielőbb elhaladnak, nehogy valami zúr legyen; én látom is őket a szendergés ködén át nagy messziről, ha egy-egy pillanatra felocsúdok, hogy aztán ismét elbóbiskoljak, de még mélyebben, minek következtében majd el is szalasztom Rózát — csak akkor veszem észre, amikor már elhaladt, s akkor utánaeredek, s levett kalappal meghajtom előtte magam: „Tereza asszony...” Összerezzen, de csakhamar magához tér s már pirongat is tágra meredt szemekkel: „Hát maga... hogy néz ki?” Megígérem neki, hogy rendbe hozom majd magam, el is hiszi, amit mondok, mert felvont szemöldöke egyből visszatalál a helyére. Kérdem, mi újság itthon, a házban. — „Semmi”, mondja, és eszébe jut: „Csak az, hogy Lasta megjött”. — „Honnan?... Hát el volt hazulról?” — „Igen... de majd hogy oda nem került, ahonnan nincs visszatérés. Maga nem is tudja?... Persze maga már elutazott, amikor az történt”. — „Mi történt tulajdonképpen? Véletlen volt? vagy szándékosan tette?” — „Dehogy... hanem hebrencs, kelekótya!... Különben is, aki ideges, az ne nyúljon fegyverhez, inkább meneküljön tőle! Még a nyugodt embernek sem tanácsos piszkálni, minek felverni az ördögöt benne, annál ravaszabb, szinte keresi, és meg is találja a kedvező pillanatot... Tudja, megdorgálta valamiért az úr, a tanulás, a szigorlat miatt, vagy ki tudja, miért; erre elvégre joga van egy szülőnek, sőt kötelessége is figyelmeztetni... csakhogy ő nem szokta ám meg, hogy bármit is kifogásoljanak, amit ő csinál. A hercegkisasszony... csupa ideg, kész idegbolond... erre fogta szépen a pisztolyt és elkezdett vele játszani!... Azt hitte, hogy minden golyót kivett már a tárból, igen ám, de a csőben volt egy, ott lapult, mintha csak leskelt volna rá — az fúrta aztán keresztül, alig egy centire a szívetől!... Egy csoda, hogy életben maradt... de én nem is hiszem, hogy ne lenne következménye...”

Végeredményben mégiscsak szerencsésebben végződött, mint ahogy útközben elképzeltem. A kő mégsem esett le a szívemről, csak elmozdult rajta észrevétlenül. Félelem fogott el, ha arra gondoltam, hogy most így kell vele találkoznom, és kezdődik majd köztünk megint a vitatkozás. Szinte hasadás állt be a rémülettől bennem: egyik felem mind halogatná a találkozást, minél későbbre, hogyha már meggyógyult, s abban reménykedve, hogy akkor talán nem is kerül rá sor; a másik meg sürget, hogy minél hamarább véget vessen a kételynek és a halbozásnak. Számomra talán az lett volna a jobb és értelmesebb, illetve ésszerűbb, ha idejekorán megfutamodom; de sohasem bántam meg, hogy nem tettem meg. Különben — tudja is azt az ember, hogy mi a jobb mi nem!... Ellindultam hát. Elszorult szívvel léptem be hozzá: az ablaknál ült, karosszékben, és nézte a novemberi felhőket. Meglepődött, és elmosolyodott. Sápadt arcán sápadt mosoly — ez kelthette bennem azt a benyomást, minthogyha szégyenkezne, de hogy azért-e, amit elkövetett, vagy a kudarc miatt, hogy nem sikerült: azt nem tudhattam megállapítani. Fogalmam sincs, hogy az én arcom milyen lehetett abban a pillanatban. Valószínűleg zavartan és kelletlenül mosolyoghattam: a szeretett lény jelenlétében sokszor nem ura az ember a külsejének, arcizmainak sem. Azonkívül okom is volt rá, mindenképpen több, mint neki a szégyenkezésre: az én kísérletem is

kudarcba fulladt, mármint a szabadulási és szakítási, mégpedig komikus kudarcba: borraivalóval és óbégatással...

Leülök, szemközt veled, és csak nézzük egymást, egész közelről. Úgy lefogyott, oly gyöngének látszott, hogy egy pillanattig kételkedtem is, talán nem is ő az. Nemcsak az arc vesztette el a hamvát, szeme a csilllogását, de még a zománc is más a fogain, nyilván amint fájdalomában görcsösen összeszoríthatta: lepattogzott, és most apró, sötét foltok látszanak a fogai élén, mintha elkezdte volna a rozsda, s attól volna most olyan félnék és szomorkás a nevetése. Képén a bájos kis gödröcskék helyén most két vagy három ránc húzódik mind a két oldalon. Homlokán is három mély redő, hosszanti, görbe barázda, mint amilyen a sokat szenvedettek és gonoszak arcán szokott lenni. Szeme alján a szederjes udvar, mintegy előjeleként a petyhüdt táskának: csupa szarkalláb. Az ősz... az hajolt fölébe máris, gondoltam akkor borzongással, amilyen csak azokban a ritka látnoki pillanatokban fogja el az embert, amikor megsejti az eljövendő jelenségeket... érezheti is az ősz lehetőségét, és nem tehet ellene semmit... Én is csak annyit tehetek érte, hogy legfeljebb átengedem magamat váltig az ő gyerekes szeszélyeinek, hogy legalább ezeket a napjait meg ne keserítsem, amennyiben ez rajtam állhat...

Mind vártam a szemrehányást, a zokszavát, no meg a kajánkodását a mi hazalátogatásunk fölött, amely végül is dicstelenül ért véget a cetinjai palota előtt. Mind lestem, mikor kezd már évelődni velünk, crnagoraiakkal, meg a hősködésünkkel... De mint mindig, valahányszor feszülten készülök valamire: most is meggyúsult a várakozásom. Mint később is mindvégig: Lasta ugyanis nemcsak külsőleg változott meg, hanem belsőleg is. A fájdalom, életünknek ez a kínos tanítója elérte azt, amire a szerelem képtelen volt: felébresztette benne azt a másik lelket, a mindent megértőt, a szótlanul megbocsátót. Ez a *szótlanul* némi magyarázatra szorul, úgy vélem. Hónapok, esztendő, rengeteg idő és rengeteg esemény múlt el azóta, a történelmet és földrajzot egyaránt számos változással terhelve, ha csak köd éri annyi időn át, az is eltörölhette volna már ezeket az emlékeket, talán a nyomukat is. Ha fel akarom idézni az egykorú divatot, a ruhákat és szórakozásokat, és azt, hogyan is hatottak, én most csak azt mondhatom: olyan volt és úgy hatott minden, amilyennek lennie és ahogyan hatnia kellett, és korántsem hóbortosan, mint amilyenek a megrögzött fényképek mutatják. Az emberek járása sem volt olyan ugrabugra, mint amilyenek a némafilm kockáin látható. Hasonló az eset a társalgással is — a regénybeli tirádák és egyéb túlzások az írói fantázia szüleményei csupán. Az ímént feljegyeztem, hogyan találkoztam Rózával a palilutai piacnál: az esemény felidézése többé-kevésbé pontos, csaknem teljesen hiteles, de amikor azt próbálok felidézni, hogy Lastával miről beszélgettem, rendszerint szótlán ürességre talállok.

Emlékezésemnek ezeket a kihagyásait nem nehéz megmagyarázni: a szavak, ruhák, a mindennapi apró újságok és hírek, a mellékes dolgok szinte észrevétlenül haladtak el akkor mellettem — minden idegszálamat a látás vette igénybe, az egész lényem szemmé vált akkor. Ha nem vizsgálom őt olyan figyelmesen, ha nem szívom őt ma-

gamba nemcsak a szememmel, hanem a lélegzetemmel, arcommal, egész lényemmel — vajon megőrizhettem volna őt ilyen elevenen az emlékezetemben? — hiszen még most is úgy jelenik meg, amikor akar, és éppoly önkényesen, mint amilyen az első napokban volt... és nemcsak álmaimban, hanem amikor teljesen ébren vagyok: akkor is; amint sétálgatok a Tó partján, amint olvasgatok az eperfa árnyékában, vagy amikor a Hollószirtre ballagok, de olykor még társaságban és társalgás közben is a kantinos Kata doganyai füstös kocsmájában. Csak megjelenik, fölvilan, megdöbönt és eltűnik, mielőtt más is észrevenné. Döbbenetem néha olyan váratlan, hogy palástolni is képtelen vagyok. Obrot is így leptem meg egyszer vele — csak keresztet vet és hadarja: „Angyal legyen veled, angyal legyen veled!”... Egyszer meg Janko Ujović szólt rám: hova révedtem úgy el... Arca ilyenkor tisztán rajzolódik elém, nyugodt, öntudatos, mint sebesülése előtt volt, máskor meg lesunt fővel halad tova, gondterhesen. Meggyőződésem, hogy ezek a jelenései korántsem holmi előjelei boldog vagy boldogtalan, illetve szerencsés vagy szerencsétlen eseményeknek — úgy látszik, mit sem törődhet az evilági történésekkel és vélekedésekkel.

Egyetlen fényképe sem ábrázolhatja őt közel sem olyan élethűen, mint ahogy lelki szemeim előtt szokott megjelenni — csak nem arra készíteném, hogy rögzíteném papírra? Talán nincsenek is már fényképek róla, vagy ha őriznek is néhányat a családi albumok, nyilván elhalványodhattak már azóta, s hozzátartozói, ha él még közülök valaki egyáltalán, talán fel sem ismerhetik már elmosódott vonásait. Ezek szerint én vagyok az egyetlen tanúja, tulajdonosa és átörökítője: a mondhatatlan formásságát és szépségét mentem netán a hónapokba... Vajha úgy szolgálhatna eközben a tollam, hogy a távoli hónapoknak is átmenthetném, akkor talán elmondhatnám, hogy nem élttem hiába... Sajnálom, hogy a szavai kivesztek emlékezetemből, velük talán teljesebb lenne a kép, és talán tartósabb is. Az én elveszett szavaimért nem kár, mivelhogy volt időm szólni és nem szólni, de megbánni is mind a kettőt. Egy író, akit a nagyok közé sorolnak, azt mondja, hogy a szerelmesek szívesen beszélgetnek a jövőről, meg arról is, hogy milyen széppé varázsolják majd benne a magukét; ez nagyon is valószínű és normális, mi azonban szólni sem szólhattunk a jövőről: mindketten megérezhettük, hogy nekünk nemigen lesz benne részünk: A szerelemről sem beszélünk, mi nem ismertük azt, hogy *szeretlek*, sem azt, hogy *szeretsz*? sem azt, hogy *szeress*: nekünk az ilyesmi elcsépeltnek tűnt az egyazon kincsesbányából merített sok-sok regény és dráma után. De mivel valamit mégiscsak beszéltünk, mint ahogy igen, az bizonyára csupa jelentéktelen apróság lehetett, csip-csup dolgok, könyvek, képek, a technika, a tudományos újdonságok, melyek azokban a napokban szinte egymást érték: a gamma- és béta-sugarak, kvantumok, fotonok és a kozmikus köd más elemei, továbbá a kérésztűtű újsághírek, amelyek hamarosan feledésbe merültek. Ez mentesített hát minket attól, hogy magunkról ne kelljen beszélünk, hogy ne is gondoljunk a vakvágányra, amelyre oly korán rámost át mindkettőnket a sors.

Furcsa módon, de mi különben jól éreztük magunkat azon a vakvágányon. Mint másoknak ahogy gazdagságuk, birtokuk: nekünk

megvolt a kicsi kis szigetünk, az a puszta kis sziget a délutáni egy vagy két órácskával, amelyet a házbeliek hallgatólagosan csak a miénknek tudtak. Boldog találkozása volt ez számunkra a csöndnek és kettőnk összhangjának: úgy meredtünk egymásra, akár ha rejtelmes tükörbe. Csaknem mozdulatlanul töltöttük el azokat a percekét, kevés gondolattal és szóval, úgyhogy a mindig vidám Milla, Lasta húga szóvá is tette, valahányszor átjött hozzánk vendégségbe: „Hogy tudtok itt ilyen szótlanul ülni?!... De hiszen még tervezeteink sem voltak: minket aztán nem érdekelt se lakás, se bútor, se kereset — tudat alatt úgy éreztük, ezek a mi életünk legszebb órái, és minden változás csak zavarna és felboríthatná gonddal szerzett és féltve őrzött egyensúlyunkat. Mert van ilyen az életben: az erőt pazarló nyugtalanságok és elragadtatások után, úgy látszik, szükségszerűen áll be az apály, az ellomulás, a megfáradás ideje, a teljes pangás, amely némelyeknél életfogytiglan is eltarthat. A klubba akkor már ritkán látogattam be, az előadásokat is elhanyagoltam, és azonkívül amit Gavrorra fordítottam mint instruktor, minden időm abban merült ki, hogy a Lastával töltendő egy-két órácskára vártam.

Állapota lassacskán javult már akkor, mint lábadozó beteg már le-lejárt a kertbe, elüldögélt a házikó előtti padon, el-elsétált a nyírfák alatt, megcírógatta a macskát, s aztán visszament, fáradtan a szobájába. Később aztán, ha kisütött a késő őszi napocska, lesétáltunk kettésben a Tašmajdanig is, nevezetesen a *kutunkig*. De nem is kút volt az: egy helyen megrepedt ott a föld kérge a kőbányai fejtés következtében. A mélység sötétje vonzotta, mintha az anyaföld csalogatná azon a horpadáson át, nem győztem őt figyelmeztetni és óva óvni: ne menjen olyan közel! Egnémely későbbi álmom merőben az akkori és ottani féltések mozzanataival nyomasztott, újra meg újra, még akkor is, amikor már nem volt kit óvnom, sem elveszítenem. Tapodtuk ott azt az elhagyatott, piszkos fűvet; messze révedt tekintettel onnan gyönyörködünk a Dunán túli síkságban, a báránnyelű égből. Ilyenkor el-elmosolyodott, de olyan félénken, hogy szinte mentegetőzve, bocsánatkéren, hogy még itt van, és figyelmet is követel magának. De hamarosan vége szakadt napi kis sétánknak is: leesett a hó és tető alá zárt mindkettőnk. A Száva menti morotvák befagytak, volt jég és volt korcsolyázás azon a télen is. De mi már oda nem jutottunk le soha többé kettésben.

DUDÁS Kálmán fordítása